

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

*Նվիրվում է ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի
հիմնադրման 50-ամյակին*

№ 14

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

*Посвящается 50-летию основания факультета востоковедения
ЕГУ*

№ 14

Ереван
Издательство ЕГУ
2018

YEREVAN STATE UNIVERSITY
FACULTY OF ORIENTAL STUDIES

JOURNAL OF ORIENTAL STUDIES

*Dedicated to the 50th anniversary of the foundation of the faculty
of Oriental Studies of YSU*

№ 14

YEREVAN
YSU PRESS
2018

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ՝

Մելքոնյան Ռուբեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր (խմբագիր)

Մելիքյան Գուրգեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Խառատյան Ալբերտ պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ

Սաֆրաստյան Ռուբեն պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Հովհաննիսյան Լավրենտի բ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ

Հովհաննիսյան Դավիթ բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Սաֆարյան Ալեքսանդր պ.գ.թ., պրոֆեսոր

Ոսկանյան Վարդան բ.գ.թ., դոցենտ

Քոչարյան Հայկ պ.գ.թ., դոցենտ

Սարգսյան Լևոն պ.գ.դ., պրոֆեսոր

Կարապետյան Ռուբեն պ.գ.դ.

Տեր-Մաթևոսյան Վահրամ պ.գ.դ.

Գրեկյան Երվանդ պ.գ.դ.

Րեպենկովա Մարիա բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ռուսաստան)

Կուզնեցով Վասիլի պ.գ.թ., դոցենտ (Ռուսաստան)

Էքմեքչյան Լեոնա PhD (ԱՄՆ)

Իլյա Յակուբովիչ բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Գերմանիա)

Ահմադջան Ղուրոնբեկով բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ուզբեկստան)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<i>ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ ԵՊՀ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ 50-ԱՍՅԱ ՀՈՐԵԼՅԱՆԻՆ</i>	11-12
---	-------

ԱՐԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Մկրտումյան Գայանե ՍՈՒՍՈՒԼՍԱՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՏՐՎԱԾ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ- ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ԴԵՐԸ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ</i>	14-27
--	-------

<i>Ռաֆայելովա Քրիստինե ՍԱՐԴՈՒ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ԲՆՈՐՈՇՈՂ ՀԱՄԵՍԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳԵԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՐԱԲ ԵՎ ՀԱՅ ԼԵԶՎԱՍՇԱԿՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ</i>	28-39
--	-------

<i>Ikilikyan Sona ARAB-IRANIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE PERSIAN GULF NAMING DISPUTE</i>	40-54
--	-------

ԹՅՈՒՐՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռամագյան Սամվել

«ՔՅՈՌՕՂԼԻ» ԷՊՈՍԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԵՐԸ ԵՎ XVII ԴԱՐԻ

ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.....56-94

Հակոբյան Տաթևիկ

ԱԲԴՈՒԼ ՀԱՄԻԴ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԿԵՐՊԱՐԻ

ՎԵՐԱՐԺԵՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ (ՍԵԼԻՄ

ԴԵՐԻՆԳԻԼԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ).....95-110

Սարգսյան Տաթևիկ

ՊՈԼՍՈ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ-ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔ

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ. ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՎԵՐՋԻՆ

ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԶԱՎԵՆ ՏԵՐ-ԵՂԻԱՅԱՆ.....111-123

Աբրահամյան Մհեր

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐԻ ԲՈՆԻ ԿՐՈՆԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ.....124-137

Պողոսյան Նաիրա

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ ՀԱԼԻԴԵ

ԷԴԻՓ ԱԴԸՎԱՐԻ ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ.....138-151

Մելքոնյան Ռուբեն

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐ-ՔԵՄԱԼԱԿԱՆՆԵՐ. ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ

ԵՎ ԿԱԴՐԱՅԻՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....152-165

Գևորգյան Արշակ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆ-
ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԿԱՐՉԱՊԵՏ ԱՂԱՆ ՄԵՆԴԵՐԵՄԻ ԵՎ ԳԱՐԵԳԻՆ
ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ.....166-178

Հովսեփյան Լևոն
ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ.....179-205

Դարբինյան Հայկ
«ՓԱՓՈՒԿ ՈՒԺԺ» ԶՈՒԳԱԿՑՈՒՄԸ «ԿՈՇՏ ՈՒԺԻՆ».
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼԻԶԱՑՈՒՄԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ.....206-219

Գևորգյան Արշակ
«ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍԸ.
ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ
ԻԲՐԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ.....220-230

Հովհաննիսյան Գոռ
ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1920-
ԱԿԱՆՆԵՐԻՆ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ.....231-240

Հարությունյան Ավետիք
2015 թ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ.....241-250

Մարգարյան Հայկ
ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԻ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ251-263

Պետունց Արեն
ԱԶԳԱՅՆԱՍՏՈՒԿԱԿԱՆ ՆՈՐ ՈՒԺԻ ԲԵՄԵԼԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ 2018 թ. ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.....264-278

Մելքոնյան Մարիամ
ԿՆՈՋ ԷՄԱՆՍԻՊԱՅԻԱՅԻ ԽՆԴԻՐԸ ՄԻՂԻ
ՀԱԹՈՒՆԻ «ԱՂԵՐՄԱԳՐՈՒՄ».....279-288

Պետրոսյան Ամալյա
XVIII ԴԱՐԻ ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....289-298

Խաչատրյան Շուշան
ՄՈՒԽԹԱՐ ԱՌԻԵՁՈՎԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....299-314

Մովսիսյան Լիլիթ
ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԵՎ ԱՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ ԼԵԶՎԻ
ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ԶՈՒԳԱՐԿԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ.....315-328

*Хабидуллина Элмира **
 ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕРЕВОДОВ
 ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ С ТАТАРСКОГО
 ЯЗЫКА НА ТУРЕЦКИЙ.....329-335

Քոչարյան Հայկ, Գևորգյան Աննա
 ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԱՂԲԵՋԱՆՈՒՄ ԵՎ ԱՅՌ
 ԳՈՐԾՈՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
 ՇԱՀԵՐԻ ՎՐԱ.....336-356

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Vardanyan Aharon
 SOME REMARKS ON THE SOCIOLINGUISTIC
 SITUATION IN XALXĀL.....358-365

Տոնոյան Արտյոմ
 ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ ԲՈՒՆ ԱՊԱՌՆԻ
 ԺԱՄԱՆԱԿԱԶԵՎԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ
 ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐԶ.....366-380

Բիանջյան Հասմիկ
 ՍԵՅՅԵԴ ՍՈՀԱՄՄԱԴ ԱԼԻ ՋԱՄԱԼՋԱԴԵԻ ԴԵՐԸ 19-ԸՂ
 ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻ և 20-ԸՂ ԴԱՐԻ ՄԿԶԲԻ ՊԱՐՄԻՑ
 ԳՐԱԿԱՆ ԼԵԶՎԻ ՆՈՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ.....381-392

Խաչատրյան Զարուհի
 ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՁԻԱՆՈՒՆՆԵՐԸ
 ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ.....393-402

Դավթյան Սոնա

*ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԱՆՎԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ
ՊԱՐՄԿԵՐԵՆԻ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲՈՒՍԱՆՎԱՆԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ.....* 403-419

Կոստանյան Վահան

*ԱՅՐՈՒՄՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ
ԵՎ ՑԵՂԱՆՎԱՆ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....* 420-430

Գեղամյան Աստղիկ

ՄԻՐԱՅԻՆ ՄՈՏԻՎՆԵՐԸ «ՇԱՀՆԱՍԵ»-ՈՒՄ..... 431-440

Պետրոսյան Լիանա

*ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹԸ
Մ. ԱՀՄԱԴԻՆԵԺԱԴԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (2005-2013 ԹԹ.).....* 441-449

Կոստանյան Վահան

ԱՅՐՈՒՄԱԿԱՆ ԿԱՑԱՐԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ..... 450-456

Брутян Ануш

*ПЕРСПЕКТИВЫ РОССИЙСКО-ИРАНСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА ПОСЛЕ ПОДПИСАНИЯ СВПД.....* 457-471

Khorikyan Hovhannes

ON THE LOCATION OF THE NEPHTHALITES..... 472-486

Արքահայան Մեեր^{*}

**ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐԻ ԲՈՆԻ ԿՐՈՆԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԵՐԻ ՆԿԱՏԱՍԲ**

Բանալի բառեր՝ Օսմանյան կայսրություն, իսլամացում, կրոնափոխում, ասիմիլացում, ցեղասպանություն, երիտթուրքեր

Օսմանյան կայսրությունը իր գոյության ընթացքում վարել է ոչ մուսուլման բնակչության բռնի ձուլման քաղաքականություն: Չուլման ամենատարածված մեթոդներից է եղել իսլամի պարտադրումը, այն է՝ բռնի իսլամացումը, որը մեծ թափով շարունակվել է նաև երիտթուրքական կառավարման շրջանում: Այդ ժամանակաշրջանում պետական և քաղաքական կարևոր դերակատարներն արդեն բացահայտ խոսում էին հայերին բնաջնջելու կամ թուրքացնելու անհրաժեշտության մասին: Օրինակ, Հայոց ցեղասպանության հիմնական պատասխանատուներից մեկը՝ երիտթուրք պարագլուխ դոկտոր Նազըմը, հայտարարում էր. «Պետությունը պետք է տարամերժորեն թուրք ըլլա. օտար տարրերու գոյությունը պատրվակ է եվրոպական միջամտության. պետք է բռնի թրքացնել զանոնք¹»: Երիտթուրքերը մեծ տեղ էին տալիս ոչ մուսուլման ժողովուրդների բռնի իսլամացման և թուրքացման հարցին ու շատ հաճախ մեղադրում էին իրենց նախնիներին, որ այդ գործը ժամանակին չեն հասցրել ավարտին: Նույն դոկտոր Նազըմը, խոսելով այդ մասին, կշտամբում էր

^{*} ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի թուրքագիտության ամբիոնի ասիստենտ, պ.գ.թ., էլ. փոստ՝ mher.abrahamyan@ysu.am

¹ Ձարևանդ, Միացյալ, անկախ Թուրանիա, Երևան, 1993, էջ 37:

օսմանյան տիրակալներին. «Մեղապարտ թուլությամբ թույլ տվին, որ իրենց գրաված երկրներում բնիկ տարրերը ապրեն, զարգանան, փոխանակ թուրքացման քաղաքականությամբ նրանց ձուլելու»²: Կայսրության բռնի իսլամացման մասին հայտարարությունները ստացան նաև մշակված բնույթ և երիտթուրքերի կուսակցական որոշումներում առաջնահերթություն դարձան: Այսպես, «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության 1911թ. կոնգրեսում ընդունված որոշումը հստակ սահմանում էր. «Կայսրության նկարագիրը պետք է ըլլա մահմեդական»³, իսկ ոչ մուսուլման ազգությունները կամ պետք է իսլամանան, կամ հեռանան երկրից:

Բազմաթիվ փաստեր և վկայություններ ապացուցում են, որ 1915-1923 թթ. Հայոց ցեղասպանության տարիներին կիրառվել են Օսմանյան կայսրությունում դարերի ընթացքում գործադրված իսլամացման գրեթե բոլոր մեթոդները, սակայն ավելի մշակված և պետության կողմից կանոնակարգված ձևով: Փաստերը թույլ են տալիս նաև պնդել, որ Հայոց ցեղասպանության տարիներին օսմանյան պետությունը հասարակության առավել մոլեռանդ տարրերի հետ համագործակցաբար է կազմակերպել հայերի բռնի կրոնափոխությունը: Պետք է առանձնահատուկ շեշտել, որ հայերի կրոնափոխությունը տեղի է ունեցել օսմանյան պետության պաշտոնական հրամանների համաձայն, և ամբողջ գործընթացը եղել է ներքին գործերի նախարարության, անձամբ նախարար Թալեաթի հսկողության ներքո: Այսօր

² Կիրակոսյան Ջ., Առաջին համաշխարհային պատերազմը և արևմտահայությունը, Երևան, 1967, էջ 108:

³ Ջարևանդ, նշված աշխ., էջ 44:

արդեն հրապարակվել են հայերի բռնի իսլամացման և թուրքացման ուղղությամբ Թալեաթի տված բազմաթիվ բաց և ծածկագիր հրամաններ, որոնք լավագույնս ցուցադրում են օսմանյան պետության ցեղասպանական քաղաքականության մի կարևոր կողմը:

Սկսած 1915 թվականի կեսերից՝ Թալեաթը տարբեր նահանգներ հրամաններ է ուղարկում, որոնք որոշակի պայմաններով արտոնում են հայերին (հիմնականում կանանց և երեխաներին) ընդունել իսլամ և զերծ մնալ արքորից: Խոսելով ցեղասպանության ժամանակ բռնի կրոնափոխությունների պարտադրանքի մասին՝ Յ. Լեփսիուսը նկատում է. *«իսլամությանն անցնելը նշանակում էր խուսափել մահից ու անպատվությունից»*⁴: Մակայն կարճ ժամանակ անց, անվտանգության նկատառումներից ելնելով, Թալեաթն արգելում և կոշտ սահմանափակումներ է մտցնում հայերի կրոնափոխության հարցում: Ընդհանրապես, Թալեաթի հրամանները պարզորոշ ցույց են տալիս, թե ինչ մանրակրկիտությամբ է նա հետևել հայերի կրոնափոխության գործընթացին և փորձել վերահսկել յուրաքանչյուր զարգացում: Երբ ուսումնասիրում ենք 1915 թ. մի քանի ամիսների ընթացքում հայերի կրոնափոխության վերաբերյալ Թալեաթի հրամանները, տեսնում ենք, որ դրանցում կան ակնհայտ հակասություններ: Թուրքագետ Ռ. Մելքոնյանն այս առիթով նշում է. *«Օսմանյան պետությունը փորձել է գտնել իր համար առավել վստահելի տարբերակ հայերի կրոնափոխության պահանջների հետ կապված, և Թալեաթի հրամանները, որոնք վերաբերում են իսլամացմանը, ցույց են տալիս, որ իշխանությ-*

⁴ Սև գիրք. նշանավոր օտարերկրացիները թուրքական ռճիրների և Հայոց ցեղասպանության մասին (խմբագիր՝ Պ.Հովհաննիսյան), Երևան, 2011, էջ 384:

յունները եղել են ճանապարհի փնտրտուքի մեջ»⁵: Այդ գործընթացի մի մաս պետք է համարել նաև այն, որ ըստ օսմանյան արխիվային փաստաթղթերի, կառավարությունը, ի դեմս ներքին գործերի նախարարության, հաշվի առնելով անցյալի փորձը, երբ հայերը փոխել են կրոնը, այնուհետև կրկին վերադարձել քրիստոնեության, որոշակի ժամանակահատվածում նախ արգելել է կրոնափոխությունը, իսկ հետո հրահանգել աքսորել նաև իսլամացված հայերին⁶: Թուրքական պատմագրությունը տարածում է նաև այն կեղծ թեզը, թե իբր, իսլամ ընդունելու համար դիմած հայերի խնդրանքը բավարարվել է, և նրանք խուսափել են աքսորից ու կոտորածից: Սակայն փաստերն ապացուցում են, որ իրականում այդպես չէր, և հաճախ կրոնը փոխելու վերաբերյալ հայերի դիմումները մերժվել են⁷: Այդ տարիներին Պոլսո Հայոց պատրիարք Զավեն Արքեպիսկոպոս Տեր-Եղիայանը նույնպես փաստում է, որ հայերի «կամովին» իսլամ ընդունելու ոչ բոլոր դիմումներն են ընդունվել. *«Շատ տեղեր հայ ժողովուրդը իր կենսքը փրկելու համար իսլամութեան դիմեց, բայց նախորդ մեծ կոտորածին աստեն եղածին պէս այս անգամ դիրքութեամբ չընդունուեացան դիմումները»⁸*: Այս հարցում, բնականաբար, մեծ դեր է խաղացել այն, որ նախկին կոտորածների ժամանակ բռնի կրոնափոխված հայերը հնարավորության դեպքում

⁵ Մելքոնյան Ռ., Հայերի բռնի իսլամացումը ցեղասպանության տարիներին.

ընթացքը և հետևանքները, Երևան, 2010, էջ 15:

⁶ Atatur İ., Türkiye'de Ermeni kadınları ve çocukları meselesi (1915-1923), Ankara, 2005, s. 29.

⁷ Գիրակոսյան Ջ., Առաջին համաշխարհային պատերազմը և արևմտահայությունը, Երևան, 1967, էջ 365:

⁸ Զավեն Արքեպիսկոպոս, Պատրիարքական յուշերս. վաւերագիրներ եւ վկայութիւններ, Գահիրե, 1947, էջ 139:

վերադարձել են իրենց արմատներին և քրիստոնեությանը, ինչն արդեն 1915-ին հաշվի են առել օսմանյան իշխանությունները: Սակայն ամենասարսափելին այն է, որ օսմանյան ղեկավարները թույլ էին տալիս հայերին «կամովին» իսլամանալ, ու հետո նրանց նույնպես աքսորում և կոտորում էին: Նման մի օրինակի ենք հանդիպում թուրքական “*Taraf*” թերթում Սայիթ Չեթինօղլուի հոդվածում, որտեղ նշվում է, որ Օրդուից տեղահանված հայերը, չնայած իսլամ էին ընդունել, այնուամենայնիվ, աքսորվել էին: Իրենց ճանապարհին տարագիր իսլամացված հայերի քարավանը դադար է տվել Մեսուդիյե բնակավայրում, և տեղացի մուսուլմանները, տեսնելով նրանց վիճակը, անգամ խնդրագիր են ուղարկել կենտրոնական իշխանություններին՝ դադարեցնելու իսլամ ընդունած հայերի աքսորը, սակայն այդ դիմումը ևս մերժվել է⁹:

Փաստաթղթերն ապացուցում են նաև, որ երբեմն Թալեաթն անձամբ կարգադրություններ է ուղարկել տարբեր նահանգներ՝ հրամայելով տարբերություն չդնել քրիստոնյա և իսլամացված հայերի միջև և «*նույն ձևով վարվել նաև նրանց հետ*»¹⁰: Այս հրամանի կոնկրետ կիրառման օրինակների ենք հանդիպում Յոզղաթի հայության տեղահանությանը և կոտորածին վերաբերող աղբյուրներում: Մասնավորապես՝ տեղահանությունից առաջ Յոզղաթում հայտարարվել է, որ այն հայերը, որոնք կընդունեն իսլամ, չեն տարագրվի, սակայն անգամ այս պայմանը կատարողները ենթարկվել են կոտորածի, որի կազմակերպիչը Բողազլըյանի գավառապետ

⁹ Çetinoğlu S., 1915'te Mesudiye'den yükselen vicdanın sesi, *Taraf*, 18,11, 2010.

¹⁰ Կիրակոսյան Ջ., Առաջին համաշխարհային պատերազմը և արևմտահայությունը, Երևան, 1967, էջ 387:

Քեմալ բեյը¹¹: Ինչպես գրում է Գրիկերը. *«Պողազլեանի Գայմագամ Քեմալ Պէյ փողոցներու մէջ մունետիկ կանչել տուաւ թէ Հայերը որոնք իսլամացած են պիտի չաքսորուին: Բայց անգամ մը որ իսլամացած հայերը իրենց պահուած տեղերէն դուրս ելան, Քեմալ զանոնք դրկեց դէպի Կեսարիա եւ զանոնք կոտորել տուաւ»*¹²: Փաստորեն, այս դեպքում մուսուլմանների կողմից սպանվում էին իրենց կրոնակից դարձած հայերը, որոնք պաշտոնապես արդեն մուսուլմաններ էին: «Կրոնակից» հայերին կոտորելը Քեմալ բեյը հետագայում բացատրել է նրանով, որ ինքն առաջնորդվել է ոչ թե «կրոնական», այլ «քաղաքական օրենքով»¹³:

Թալեաթի վերոնշյալ հրամանը վերաբերել է ոչ միայն դեռևս չաքսորված հայերին, այլև նրանց, ովքեր տարագրվել էին, երբեմն էլ արդեն հասել էին արաբական վիլայեթներ: Օրինակ, 1915 թ. դեկտեմբերի 17-ին Թալեաթը Հալեպի նահանգապետին, ի պատասխան վերջինիս հարցին, թե տարագիր հայերը ցանկանում են իսլամ ընդունել, պատասխանում է. *«Դէպի անապատ ընդհանուր առաքումներէ ազատելու մտքով իսլամութիւն ընդունող Հայերուն ըսեք որ անհրաժեշտ է որ իսլամանան իրենց արքորավայր հասնելէն*

¹¹ Չնայած Քեմալ բեյն օսմանյան դատարանի կողմից 1919 թ. դատապարտվել է մահապատժի և կախաղան բարձրացվել, սակայն ընդամենը 3 տարի անց արդեն քեմալական իշխանությունների կողմից արդարացվել և հերոսացվել է: Նրա ընտանիքին նույնիսկ փոխհատուցում է տրվել՝ հայկական լքված գույքերի հաշվին: Այսօր ևս Քեմալ բեյը Թուրքիայում հերոսացված է. նրա անունով կան փողոցներ, դպրոցներ և այլն:

¹² Գրիկեր, Եռզղատի հայասպանութեան վաւերագրական պատմութիւնը, Նիւ Եորք, 1980, էջ 163:

¹³ Նույն տեղում, էջ 164:

ետք»¹⁴: Կարևոր է նկատել, որ հայերի բռնի կրոնափոխության խնդիրն արտացոլված էր նաև երիտթուրքական «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության «Տասը պատվիրաններ» անունով հայտնի փաստաթղթի 5-րդ կետում, որը որոշակի հստակություն է մտցնում կրոնափոխության գործընթացում: Հրահանգում նշված է. *«Հիսուն տարեկանից ցածր բոլոր տղամարդկանց, հոգևորականներին և մանկավարժներին ոչնչացրեք, կանանց և երեխաներին իսլամացրեք»*¹⁵: Կարող ենք փաստել, որ Թալեաթի և ընդհանուր օսմանյան վերնախավի գործունեության մեջ հայերին իսլամացնելու խնդրում որոշակի հստակություն է նկատվում 1916 թ. մարտին, երբ հրահանգ է տարածվում, որ կրոնափոխ կարող են լինել միայն այն հայ կանայք, ովքեր ամուսնանում են մուսուլմաններ հետ¹⁶: Որոշ ժամանակ անց իսլամացման ենթակա մեկ այլ խումբ էլ է հստակեցվում՝ հայ երեխաները: Այսպես, 1916 թ. ապրիլի 30-ին Օսմանյան կայսրության ներքին գործերի նախարարությունը հայ երեխաների և կանանց վերաբերյալ ծածկագիր հրահանգ է ուղարկում որոշ նահանգապետարաններ ու գավառապետարաններ: Ստորև մեջբերում ենք օսմանյան արխիվում պահվող այդ հրահանգի որոշ կետեր.

«1. Այն ընտանիքները, որոնց տղամարդիկ արքունիկ են կամ գտնվում են զինծառայության մեջ, պետք է բաժանվեն այն գյուղերում և գյուղաքաղաքներում, որտեղ չկան օտարներ և հայեր:

2. Երիտասարդ և այրի կանայք պետք է ամուսնացվեն:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 173:

¹⁵ Dadrian V., Genç Türk ittihadcıları gizli konferansı ve I. Dünya savaşı Ermeni soykırımı kararı; Dadrian V., Türk kaynaklarında Ermeni soykırımı (toplu makaleler 2), İstanbul, 2005, s. 335.

¹⁶ DüNDAR F., Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918), İstanbul, 2008, s. 303.

3. Մինչև տասներկու տարեկան երեխաները պետք է բաժանվեն մեր որբանոցները:

4. Եթե որբանոցները չեն բավարարում, պետք է բաժանվեն ապահովված մուսուլմաններին, որպեսզի նրանք դաստիարակվեն տեղական սովորույթներով»¹⁷:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ օսմանյան պետական մեքենան իր համար որոշակիացնում է իսլամացման ենթակա թիրախային խմբերը և արդեն սկսում է համակարգված քաղաքականություն վարել այդ ուղղությամբ: Սակայն հաշվի առնելով անցյալի փորձը, այսինքն՝ 1894-1897 թթ. և 1909 թ. կոտորածներից հետո տարբեր պետությունների ճնշման ներքո բռնի իսլամացված հայերի վերադարձի խնդիրը, այս անգամ օսմանյան իշխանությունները ավելի մանրամասն էին պատրաստում փաստարկներ հետագայում նման իրավիճակից խուսափելու համար: Ուստի, այդ նպատակով շատ հաճախ պարտադրում էին հայերին ստորագրել փաստաթուղթ, որում ասված էր, թե իրենք կամովին են ընդունում իսլամ¹⁸:

Աչքի է զարնում այն հանգամանքը, որ օսմանյան իշխանությունները շարունակ իրենց ուշադրության կենտրոնում են պահել կրոնափոխ հայերի խնդիրը, և չնայած պատերազմական վիճակին, անընդհատ նահանգներից պահանջել են տեղեկատվություն նրանց բնակության վայրերի, թվաքանակի մասին: Օրինակ, 1916 թ. օգոստոսի 24-ին կենտրոնական իշխանությունների հրամանով Օսմանյան կայսրության նախկին հայաբնակ վայրերում անցկացվում է

¹⁷ Özdemir H., Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler: 4. Ordu'nun İnsani Yardımları, İstanbul, 2009, s. 185.

¹⁸ Սև գիրք. նշանավոր օտարերկրացիները թուրքական ոճիրների և Հայոց ցեղասպանության մասին (խմբագիր՝ Պ.Հովհաննիսյան), Երևան, 2011, էջ 384:

մարդահամար, որի միակ նպատակը կրոնափոխված կամ հատուկ թույլտվությամբ չաքտրված հայերի թվաքանակի ճշգրտումն էր¹⁹: Հրամանում առանձնահատուկ նշվում է ճշտել հատկապես կրոնափոխ հայուհիների թվաքանակը: Այս մարդահամարից կարճ ժամանակ անց՝ 1916 թ. սեպտեմբերի 25-ին, բոլոր նահանգներ և գավառներ են ուղարկվում «շտապ» դասիչով ծածկագիր հեռագիր-հրահանգներ, որոնցով պահանջվում էր իրականացնել, առանց բացառության, բոլոր հայերի մարդահամար: Հատուկ նշվում էր, որ հաշվարկվեն բոլոր դավանանքների (առաքելական, կաթոլիկ, ավետարանական), ինչպես նաև իսլամ ընդունած հայերը²⁰: Ավելի ուշ՝ 1917 թ., կրկին կենտրոնական իշխանություններից հրաման է տարածվում նահանգներում «մեկ առ մեկ» ճշտել և զեկուցել հայերի մասին մանրամասն տեղեկություններ՝ ընտանիքների անունները, բնակության թաղամասերը, տների համարները, աքտրի չենթարկվելու պատճառները և այլն²¹: 1918 թ. գարնանը օսմանյան իշխանությունները հրաման են ուղարկում նահանգներ՝ կատարել միայն կրոնափոխ հայերի մարդահամար, բացի այդ՝ ներկայացնել նրանց անունները, կրոնափոխության պատճառները և իսլամ ընդունելուց հետո նրանց պահվածքը²²: Թուրք պատմաբան Թաներ Աքչամը, խոսելով հայերի բռնի իսլամացման մասին, կարծիք է հայտնել, որ օսմանյան ղեկավարները պահանջել են այդ տարիներիս տարբեր պատասխանատուներից հատուկ նշումներով

¹⁹ Dündar F., *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği* (1913-1918), İstanbul, 2008, s. 145.

²⁰ Նույն տեղում, էջ 322:

²¹ Նույն տեղում, էջ 145-146:

²² Նույն տեղում, էջ 323:

առանձնացնել կրոնափոխ հայերին՝ հետագայում ևս հասկանալի լինելու համար²³:

Ավելորդ չէ նկատել նաև մեկ այլ մանրամասն ևս. կրոնափոխված հայերի վերաբերյալ ներքին գործերի նախարարությունը տարածել էր մի հրաման, համաձայն որի՝ նրանք պետք է փոխեին իրենց բնակավայրերը և տեղափոխվեին մուսուլմանական գյուղեր, որտեղ նրանց թվաքանակը պետք է լիներ ընդհանուր բնակչության առավելագույնը հինգ տոկոսը²⁴: Այս հրամանի նպատակն ու տրամաբանությունն այն էր, որ կրոնափոխվելուց հետո հայերը չունենային նվազագույն պայմաններ իրենց ազգային ինքնությունը պահպանելու համար և ձուլվեին հոծ մուսուլման բնակչության մեջ: Ի դեպ, այս հրամանի մասին տվյալների ենք հանդիպում նաև հետագայում երիտթուրքերի դատավարության ժամանակ:

Հարկ է նշել նաև, որ աքսորված այն հայերը, որոնք մի կերպ փրկվել էին սպանդից և հասել արաբական նահանգներ, այնտեղ ևս որոշ ժամանակ անց ենթարկվել են բռնի կրոնափոխության: Տարագրված հայերի բռնի իսլամացման մասին տվյալների ենք հանդիպում Սիրիայում և Լիբանանում հաստատված գաղթական հայերի տեսուչ Հասան Ամջայի հուշերում: Այսպես, նոր ստանձնելով իր պաշտոնը՝ նա տեղեկանում է իր նախորդներից գաղթական հայերի նկատմամբ կիրառվելիք քաղաքականության մասին. *«Քիչ անց տեղակալը ժամանեց: Շնորհավորեց իմ նոր նշանակումը: Շարունակելով՝ պատմեց, որ տեղահանված այս բոլոր մարդիկ*

²³ Türker Y., Hepimiz maalesef Ermeniyiz!, Radikal, 27, 08, 2007.

²⁴ Գրիկեր, նշված աշխ., էջ 162:

պետք է մահմեդականացվեն, իսկ մի տերտերի, որը բազմիցս մերժում էր դավանափոխ լինելու առաջարկները՝ սովամահ արեցին»²⁵:

Չափազանց ուշագրավ տեղեկություն ենք հանդիպում Կարեն Խանլարյանի գրքում, որտեղ նշվում է, որ արդեն 1919 թվականի վերջերին Օսմանյան կայսրության ներքին գործերի նախարարությունից գաղտնի շրջաբերական է ուղարկվում գավառներ, որտեղ կարգադրվում է իսլամացնել այն բոլոր հայերին, որոնք չեն տեղահանվել կամ հետո վերադարձել են իրենց նախկին բնակավայրերը: Այդ պարագայում միայն նրանք կարող էին հետ ստանալ իրենց ունեցվածքը²⁶: Սա ևս մեկ անառարկելի ապացույց է, որ բռնի իսլամացումը շարունակել է մնալ Օսմանյան կայսրության պետական քաղաքականության կարևոր տարրերից մեկը՝ անկախ պետության վիճակից. անգամ Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո ջախջախված օսմանյան պետությունը, ծանրագույն պայմաններում գտնվելով հանդերձ, չի հրաժարվել իր նախորդներից ժառանգած քաղաքականությունից:

Ռ.Մելքոնյանն իր աշխատության մեջ ընդհանրացնելով փաստերը՝ ներկայացրել է հայերի այն խմբերը, որոնք կրոնափոխ են եղել Հայոց ցեղասպանության տարիներին.

«ս. Հայոց ցեղասպանության ժամանակ՝ երբեմն միայն արտաքուստ, մուսուլմանություն ընդունած հայեր:

բ. Ցեղասպանության ժամանակ առևանգված, այնուհետև թուրքերի կամ քրդերի հետ ամուսնացած հայ կանայք և աղջիկներ:

²⁵ Ամջա Հ., Տեղահանություն և ոչնչացում (օսմաներենից թարգմանությունը՝ Ա.Ավագյանի), Երևան, 2007, էջ 31:

²⁶ Տե՛ս՝ Խանլարեան Կ., Հայ բնակչութեան էթնոկրօնական վերակերպումները Թուրքիայի Հանրապետութիւնում (1923-2005), Անթիլիաս, 2009, էջ 39-40:

գ. Յեղասպանության ժամանակ մուսուլմանների կողմից բռնի որդեգրված հայ երեխաներ:

դ. Որոշ թվով հայեր, ովքեր ապաստան են գտել մուսուլման հարևանների կամ այլ մարդկանց մոտ:

ե. Սահմանափակ թվով հայ արհեստավորներ²⁷ և բացառիկ մասնագետներ, որոնք իսլամացել են իշխանության իմացությամբ և կամքով²⁸:

Այսպիսով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ ցեղասպանության տարիներին արտոնվել է առավելապես հայ կանանց և երեխաների իսլամացումը, իսկ տղամարդկանց դեպքում արձանագրվել են առանձին բացառություններ: Ինչպես իրավացիորեն նկատել է Հրանտ Դինքը, ցեղասպանության ժամանակ որբ հայ երեխաներն ու կանայք օսմանյան իշխանությունների կողմից դիտվել են որպես ռազմավար²⁹, և կարող ենք նշել, որ Հայոց ցեղասպանության տարիներին բռնի կրոնափոխության թիրախները եղել են առավելապես կանայք և երեխաները:

²⁷ Ընդ որում, հայ արհեստավորների հետ կապված՝ հրապարակվել է հատուկ հրամանագիր, որտեղ հստակ նշվել է, որ քարտից ազատվում են ոչ թե բոլոր հայ արհեստավորները, այլ միայն նրանք, որոնց կարիքն ունի պետությունը: Այս մասին տե՛ս՝ Dündar F., նշված աշխ., էջ 298: Օրինակ՝ Սեբաստիայի Դավրա գյուղի բնակիչները մեծ մասամբ ջրաղացպաններ էին և այդ պատճառով չաքսորվեցին, սակայն ամբողջ գյուղով ընդունեցին իսլամ: Տե՛ս՝ Պողոսյան Ս., Հայոց ցեղասպանության պատմություն, հ. 1, Երևան, 2008, էջ 50:

²⁸ Մելքոնյան Ռ., նշված աշխ., էջ 14:

²⁹ Տե՛ս՝ Bulut A., Gizli Ermeniler, İstanbul, 2010, s. 300.

THE POLICY OF THE YOUNG TURKS ON THE FORCIBLE ISLAMIZATION OF THE ARMENIANS

Abrahamyan Mher

(Summary)

The Ottoman Empire pursued a policy of forcible assimilation of the non-Muslim population for its entire existence. One of the common methods of assimilation was the forced Islamization. The decision taken at the congress of the party "Unity and Progress" in 1911, defined: "The image of the empire must be Muslim, and non-Muslim peoples must either be Islamized or leave the country". In the years of the Armenian Genocide from 1915 to 1923, almost all methods of islamization, implemented for centuries in the Ottoman Empire, were applied, however, in a more corrected and polished form. The islamization of Armenians took place, according to official orders of the Ottoman state, and the entire process was controlled by the Ministry of Internal Affairs and Minister Talaat Pasha. The most terrible thing was that the Ottoman leaders allowed the Armenians "voluntarily" to convert to Islam, and then still deported and exterminated them. The Ottoman state mechanism defined Armenian women and children as the target groups for Islamization and began to pursue a purposeful policy. Armenian orphans and women were regarded by the Turkish authorities as a trophy. During the years of the Armenian genocide, the main target of forcible islamization was mostly women and children.

ПОЛИТИКА МЛАДОТУРОК ПО НАСИЛЬСТВЕННОЙ ИСЛАМИЗАЦИИ АРМЯН

Абраамян Мгер
(Резюме)

Османская империя за все свое существование проводила политику насильственной ассимиляции немусульманского населения. Одним из самых распространенных методов ассимиляции являлось принуждение к обращению в ислам, то есть насильственная исламизация. Таким образом, решение, принятое на конгрессе партии “Единение и прогресс” в 1911 году, ясно определяло: *“Образ империи должен быть мусульманским”*, а немусульманские народы должны либо подвергнуться исламизации, либо покинуть страну. В годы геноцида армян с 1915 по 1923 гг. применялись почти все методы исламизации, веками осуществляемые в Османской империи, однако в более откорректированном и отточенном государством виде. Исламизация армян имела место согласно официальным приказам Османского государства, и весь процесс протекал под контролем министерства внутренних дел и лично министра Талаата. Самым ужасным было то, что османские руководители позволяли армянам “добровольно” перейти в ислам, а затем все равно депортировали и уничтожали их. Османская государственная машина определяет для себя подлежащие исламизации целевые группы – армянские женщины и дети, и уже начинает вести целенаправленную политику. Во времена геноцида армянские дети-сироты и женщины рассматривались турецкими властями как трофей; и можно сделать вывод о том, что в годы геноцида армян основной мишенью насильственного вероотступничества являлись преимущественно женщины и дети.